

КРИТЕРІЇ, ПОКАЗНИКИ ТА РІВНІ РИЗИКУ ВІКТИМІЗАЦІЇ ПІДЛІТКІВ — УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ

Обґрунтовано критерії та показники ризику віктимізації підлітків, описано рівні їх виявлення за активним і пасивним типами віктимної поведінки та наведено результати вивчення рівнів ризику віктимізації підлітків.

Ключові слова: віктимність, віктимізація, віктимна поведінка, критерії та показники ризику віктимізації підлітків.

Обоснованы критерии и показатели риска виктимизации подростков, описаны уровни их проявления по активному и пассивному типам виктимного поведения и представлены результаты изучения уровней риска виктимизации подростков.

Ключевые слова: виктимность, виктимизация, виктимное поведение, критерии и показатели риска виктимизации подростков.

In the article the criteria and indexes of risk of victimization teenagers are grounded, description of levels of their display after the active and passive type of victim conduct is given; the results of study of levels of risk of victimization teenagers are presented.

Key words: victims, victimization, victim conduct, criteria and indexes of risk of victimization teenagers.

Як свідчать результати досліджень (Т. М. Вакуліч, М. Д. Вовканич, Ю. В. Воронова, К. В. Костюкова, Г. Б. Серих, В. О. Туляков, О. М. Хархан, О. Я. Шишко та ін.) і наші власні узагальнення, до основних чинників, які детермінують віктимну поведінку підлітків, належать їх віктимні індивідуально-психологічні властивості, а також віктимогенний вплив сімейного середовища. Щодо останнього, то саме він часто зумовлює підвищений ризик виявлення підлітками неадаптивної поведінки в школі та долучення їх до асоціальних груп, у яких теж може відбуватися віктимізація. Водночас теоретичний аналіз психолого-правової та психолого-педагогічної літератури дозволив говорити про те, що не кожен підліток, який потрапляє у віктимогенну ситуацію, стає жертвою несприятливих умов соціалізації та демонструє віктимну поведінку. Стосовно цього доречною є думка О. М. Хархан, котра говорить, що «такі чинники, як спадкові дефекти, фізичні недоліки чи такі соціальні фактори, як низький рівень життя, незадовільні умови для навчання, відпочинку чи несприятливе оточення...», можуть вплинути на виявлення підлітком віктимної поведінки. Однак далі дослідниця наголошує, що «в багатьох випадках такі фактори самі по собі не є причиною. Вони мають значення в тому сенсі, що можуть створювати умови, за яких

психологічні фактори, що сприяють розвиткові саморуйнівної поведінки, можуть розгортатися активніше» [6, с. 56]. Подібні думки обґрунтовуються в працях О. О. Андронникової [1, с. 13], Н. Волейса [8, с. 43], К. М. Гамової [2, с. 11], С. О. Гаркавця [3, с. 89–90], В. Д. Малкова [4, с. 183], В. О. Тулякова [5, с. 23], І. А. Хозраткулової [7, с. 6] та багатьох інших дослідників. Тобто наявність індивідуально-особистісних чи соціальних чинників віктимізації не завжди дає підставу говорити про значну ймовірність виявлення підлітками віктимної поведінки — вони лише створюють (або загострюють) ситуацію ризику. Означена ситуація й зумовила мету дослідження — обґрунтування та визначення рівня діагностичних ознак, які свідчатимуть про ризик перетворення підлітка на жертву несприятливих умов і виявлення ним віктимної поведінки.

Під час обґрунтування критеріїв і показників віктимізації підлітка ми базувалися на попередньо визначені дві групи чинників віктимізації:

1) особистісно-індивідуальні чинники — психофізіологічні та статево-рольові особливості підлітків; домінуючі індивідуально-психологічні якості та властивості;

2) соціальні чинники: соціокультурного середовища (соціально-економічний і культурний рівні суспільства, тип поселення, процеси урбанізації, вплив ЗМІ); соціально-педагогічного середовища (вплив сім'ї, школи, групи однолітків).

Проведений теоретичний аналіз чинників віктимізації дозволив також звернути увагу на особливу значущість впливу окремих індивідуально-психологічних якостей та властивостей підлітка (неадекватна самооцінка, надмірна конформність, тривожність і нестійкість емоційних станів та ін.) та його сім'ї у формуванні віктимної поведінки. При цьому визначено дві групи віктимних підлітків:

1) підлітки, для яких основним віктимізуючим чинником є їхні індивідуально-психологічні властивості, зумовлені соціальним статусом (обдаровані, неуспішні, інваліди, сироти тощо), набутою соціальною роллю («рудий», «очкарик», «заучка», «ліліпут», «зануда», «боягуз» та ін.) чи психофізіологічними чинниками (наприклад, надмірна сором'язливість, гіперактивність, тривожність як наслідок відповідного типу темпераменту чи акцентуації характеру);

2) підлітки, для яких основним віктимізуючим чинником є сім'я.

На основі здійснених узагальнень обґрунтовано критерії, показники і рівні ризику віктимізації підлітків. Так, критеріями ризику віктимізації підлітка визначено:

- віктимність особистості підлітка;

- віктимогенність сім'ї підлітка.

Показниками віктимності особистості підлітка є: рівень самооцінки; стратегія психологічного захисту в спілкуванні; стійкість емоційних станів; рівень виявлення основних психічних станів (тривожність, фрустрація, агресивність, ригідність); уміння пристосовуватися до умов та рівень адаптованості.

Серед показників віктимогенності сім'ї підлітка було названо: особливості та тип сімейного виховання; характер соціальної підтримки в сім'ї; наявність фактів насильства в сім'ї.

На основі вказаних критеріїв і показників та відповідно до традиційної диференціації було окреслено зміст рівнів ризику віктимізації підлітків: високий, середній і низький.

У табл. 1 зазначено основні показники, які відображають як високий, так і низький ризику віктимізації.

Таблиця 1

Критерії та показники ризику віктимізації підлітка

	Високий ризик віктимізації	Низький ризик віктимізації
Віктимність особистості підлітка	неадекватна самооцінка	усвідомлення себе соціально значущою особою
	домінуючі стратегії психологічного захисту в спілкуванні — агресія та уникнення	домінуюча стратегія психологічного захисту в спілкуванні — миролюбність
	невміння контролювати емоції, неадекватне виявлення емоцій, нерозвиненість емоцій, домінування негативних емоцій	емоційна стійкість
	тривожність	упевненість у собі
	агресивність, ригідність і фрустрованість	асертивність, пластичність, стійкість до негативних переживань
	невміння пристосовуватися до умов і дезадаптованість	соціальна компетентність і адаптованість
Віктимогенність сім'ї підлітка	негативні стратегії сімейного виховання	позитивний інтерес і доброзичливість зі сторони батька, послідовність і демократичність у вихованні зі сторони матері
	відсутність соціальної підтримки в сім'ї	відчуття соціальної підтримки та включеності в соціум
	спостереження або переживання дитиною факту насильства в сім'ї	толерантне і поважне ставлення до підлітка зі сторони батьків

Високим рівнем ризику віктимізації характеризуються підлітки, які, з одного боку, демонструють пасивний тип віктимної поведінки: мають низький рівень самооцінки, хворобливо сприймають критичні зауваження, не впевнені в собі, навіювані; уникають труднощів, бояться невдач; часто виявляють неприйняття себе, переживають емоційний дискомфорт, зокрема тривожність, турботу або, навпаки, апатію; поступливі, виправдовують чужу агресію, схильні всіх прощати. У значущих ситуаціях виявляють високий рівень фрустрації, дезадаптовність, відхід від проблем, постійно очікують зовнішнього контролю, поштовху та підтримки іззовні, безпорадні у вирішенні життєвих завдань. Такі підлітки часто діють за принципом «моя хатина скраю», що може бути результатом відсутності почуття соціальної підтримки і включеності в соціум; можуть мати настанову на безпорадність і рольову позицію жертви; долучаються до кризових ситуацій з метою отримання співчуття й підтримки оточуючих. Така поведінка підлітка, зазвичай, є результатом впливу неблагополучної батьківської сім'ї, яка не забезпечує передумов для нормального становлення підлітка і таким чином зумовлює його соціальну неспроможність. Найпоширеніші типи сімейного виховання — емоційне відкидання, підвищена моральна відповідальність, гіпопротекція.

Підлітки цієї групи мають як високий, так і низький рівні тривожності, також можуть демонструвати активну віктимну поведінку: конфліктувати з іншими; виявляти агресивну стратегію психологічного захисту в спілкуванні; бути нестриманими, створюючи труднощі в спілкуванні з оточуючими; легко піддаються емоціям, особливо негативним, яскраво їх демонструють, нетерплячі, запальні, схильні потрапляти в неприємні та небезпечні ситуації в результаті виявленої ними агресії у формі нападу або іншої зухвалної поведінки (образа, наклеп тощо). Для них характерне навмисне створення або провокація конфліктної ситуації. Такі підлітки, здебільшого, виховуються в сім'ї, що демонструє зразки насильницької міжособистісної взаємодії як між чоловіком і дружиною, так і щодо дитини, формуючи вербальні настанови на насильницьке вирішення проблем. Найпоширеніші типи сімейного виховання — домінуюча гіперпротекція, емоційне відкидання.

Як в активних, так і в пасивних віктимних підлітків цього рівня віктимізації значно виражена ригідність, яка виявляється в незмінності поведінки, поглядів, навіть якщо вони не відповідають реальній дійсності.

До середнього рівня ризику віктимізації належать підлітки, котрі виявляють пасивний тип віктимної поведінки: середній рівень

самооцінки, середню та прийнятну рівню тривожність; не мають комплексу неповноцінності, хоча часто прагнуть підлаштуватися під думку оточуючих; іноді демонструють неприйняття себе, відомість (залежність від інших), неадаптованість і уникнення від проблем. Вони нечасто потрапляють у критичні ситуації, хоча внутрішня схильність до віктимного способу поведінки наявна у зв'язку зі зниженням мотивації досягнення, спонтанністю, високою образливістю, піддатливістю страхам.

Водночас підлітки цієї групи можуть виявляти й активний тип віктимної поведінки: конфліктують з іншими (хоча, здебільшого, з метою збереження справедливості), прагнуть відзначитися в групі однолітків, висловлюючи на все свою точку зору, часто непримиренні до думки інших, хоча загалом мають середній рівень агресивності.

На цьому рівні ризику віктимізації в підлітків переважає середній рівень фрустрації та ригідності; домінуюча стратегія психологічного захисту в спілкуванні — уникнення.

Середній рівень віктимізації може бути наслідком як індивідуально-психологічних особливостей підлітка, про які сказано вище, так і недоліків у вихованні дітей батьками. Найчастіше — це відсутність контролю зі сторони останніх або, навпаки, зайве піклування, суворість. Ризик можуть становити і батьки, які постійно стурбовані проблемами матеріального забезпечення сім'ї і тому основний час відводять роботі, а також ті, котрих турбують власні інтереси, а діти заважають їм жити для себе. Найпоширеніші типи сімейного виховання — підвищена моральна відповідальність, потураюча гіперпротекція, гіпопротекція, нестабільність стилю виховання.

Низький рівень ризику віктимізації визначають у підлітків, які мають високу самооцінку, впевнені в собі, належним чином реагують на зауваження інших і майже не сумніваються в правильності своїх дій; стійкі до невдач і не бояться труднощів; демонструють прийняття як себе, так і інших; щирі та чуйні. У них уже сформувався адаптивний спосіб поведінки, що дозволяє уникати небезпечних ситуацій. У значущих ситуаціях демонструють домінування та схильні до внутрішнього контролю (орієнтації на те, що досягнення життєвої мети залежить від них самих, особистої відповідальності й компетентності); не тривожні, спокійні, стримані. Водночас можуть виявляти виправдану рішучість, принциповість, вимогливість; готові ризикувати, демонструють різні рівні адаптованості, емоційний комфорт (оптимізм, урівноваженість); прагнуть дотримувати прийнятих норм і правил; стабільні в збереженні настанов, інтересів

і мети, однак не ригідні, а достатньо гнучкі. Найпоширеніший тип батьківського ставлення — позитивний інтерес і психологічне прийняття.

З метою вивчення показників ризику віктимізації та визначення її рівня в підлітків ми використали певні методики. Зокрема, для вивчення індивідуально-психологічних особливостей підлітків: 1) «Методика вимірювання самооцінки Дембо–Рубінштейна» (шкали — високий, середній, низький рівні самооцінки, ставлення до критики, впевненість у собі); 2) «Методика діагностики домінуючої стратегії психологічного захисту в спілкуванні» В. В. Бойко (шкали — миролюбність, уникнення, агресія); 3) методика «Діагностика емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні» В. В. Бойко (шкали — невміння контролювати емоції, неадекватне виявлення емоцій, нерозвиненість емоцій, домінування негативних емоцій, небажання зближуватися з людьми на емоційній основі); 4) «Методика самооцінки психічних станів» Г. Айзенка (шкали — рівні тривожності, фрустрації, агресивності, ригідності, фрустрованості, ригідності–гнучкості, ставлення до труднощів, невдач); 5) «Методика визначення особистісної адаптованості» (шкали — рівні дезадаптованості, неадаптованості чи адаптованості).

Для вивчення сімейного мікроклімату використано такі методики: 1) «Методика аналізу сімейного виховання» Е. Г. Ейдемільера та В. В. Юстіцькіса (порушення процесу виховання в сім'ї: гіперпротекція — гіпопротекція, потурання — ігнорування потреб підлітка, непомірність вимог-обов'язків — недостатність вимог-обов'язків, непомірність вимог-заборон — недостатність вимог-заборон, непомірність санкцій (покарань) за порушення вимог — мінімальність санкцій, нестійкість стилю виховання; тип неправильного виховання — потураюча гіперпротекція, домінуюча гіперпротекція, емоційне відкидання, підвищена моральна відповідальність, гіпопротекція (гіпоопіка)); 2) опитувальник «Поведінка батьків і ставлення підлітків до них» (шкали позитивного інтересу, директивності, ворожості, автономності та непослідовності); 3) методика «Незакінчені речення», модифікована для виявлення фактів насильства (фізичного та психічного) й жорстокого поводження з дітьми, а також ставлення підлітка до цих фактів. Деякі методики були поліфункціональними, тобто надавали можливості виявлення прояв різних показників ризику віктимізації.

Загалом у дослідженні брали участь 303 підлітки — 161 дівчинка та 142 хлопчики — учні 7-9 класів віком 12-15 років

(оскільки у віці 12-14 років найбільший ризик віктимізації підлітків).

Згідно з даними шкільної соціально-педагогічної служби, серед опитаних учнів 40,7% — 122 особи проживають у сім'ях із ризиком віктимізації (багатодітних, неповних тощо), 59,3% — 181 особа — у зовні благополучних сім'ях. На основі отриманих даних обчислено відсотки для кожного показника за такими коефіцієнтами: учні зі звичайних сімей — коефіцієнт 0,553%; учні, котрі проживають у сім'ях із ризиком віктимізації — коефіцієнт 0,819%.

Загалом визначено, що в підлітків із сімей з ризиком віктимізації високий рівень тривожності (44,2%), агресивності (31,1%), неадаптованості різного типу (56,6%); 37% підлітків зі звичайних сімей рівень самооцінки перешкоджає їх нормальній самореалізації, 41% із них — ригідні; у 47% підлітків з обох типів сімей домінуючою стратегією психологічного захисту є агресія; 44,8% — мають емоційні проблеми в повсякденному спілкуванні; 40,9% — фрустрованості.

В опитуванні взяло участь також 296 батьків — представників так званих звичайних сімей та 167 батьків із сімей з ризиком віктимізації. На основі цих даних обчислено відсотки для кожного показника за такими коефіцієнтами: звичайні сім'ї — коефіцієнт 0,338%; віктимні сім'ї — коефіцієнт 0,599%. При цьому в обох типах сімей виявлено мінливість стилю і прийомів виховання (22,6% та 37,7%); схильність до неправильного сімейного виховання (37,4% загалом; 54% — у сім'ях із ризиком віктимізації); непослідовність у спілкуванні з підлітком (41,6%); систематичне зневажливе ставлення до підлітків (22,9%).

Після проведення діагностичної роботи й аналізу основних показників ризику віктимізації отримано узагальнені дані за двома критеріями: віктимність особистості підлітка та віктимогенність його сім'ї. Обчислення середнього арифметичного за показниками кожного з критеріїв надало можливості визначити рівні ризику віктимізації підлітків — учнів ЗОШ. Отримані дані наведено в табл. 2.

Порівняння даних таблиці 2 свідчить, що за обома критеріями високий рівень ризику віктимізації виявлено в 33% підлітків, середній — у 29,2%; загалом — 62,3%. Це підтверджує припущення про те, що віктимогенне середовище сім'ї «створило» умови, за яких індивідуально-психологічні чинники, що визначають віктимність підлітка, могли впливати активніше.

Таблиця 2

Поділ рівнів ризику віктимізації підлітків — учнів ЗОШ

	Ризик віктимізації	Високий	Середній	Низький	
Показники віктимності особистості підлітка	Рівень самооцінки	28,8	10,6	60,6	
	Стратегія психологічного захисту	51,4	28,7	19,9	
	Стійкість емоційних станів	28,9	44,8	26,3	
	Рівень виявлення основних психічних станів	тривожність	37,9	57,9	4,2
		фрустрованість	40,9	42,1	17
		агресивність	25,5	53,4	21,1
		ригідність	34,1	45,1	20,8
	Рівень адаптованості	11,1	50,1	38,8	
Загальний показник віктимності	32,3	41,6	26,1		
Показники віктимності сім'ї	Особливості та тип сімейного виховання	37,4	11,9	50,7	
	Характер соціальної підтримки в сім'ї	41,2	12,2	46,6	
	Наявність фактів насильства в сім'ї	22,9	26,6	50,4	
	Загальний показник віктимності	33,8	16,9	49,3	
Загальний показник рівня ризику віктимізації		33,05	29,25	37,7	
		62,3			

Водночас те, що було виявлено 41,6% підлітків із середнім рівнем ризику віктимізації за першим критерієм, тоді як середній рівень ризику віктимізації простежувався лише в 16,9% сімей, змушує звернути увагу на інші чинники віктимізації. Це потребує також цілеспрямованого формування в таких підлітків стійкості до віктимізуючих впливів соціального середовища, підвищення рівня самооцінки, формування адекватних стратегій психологічного захисту в спілкуванні, розвитку навичок конструктивної взаємодії, вміння налагоджувати позитивні взаємотосунки, адаптуватися до умов середовища, здатності регулювати свій емоційний стан, підвищення стійкості до ситуацій соціального ризику тощо.

На основі обґрунтованих критеріїв, показників та виявлених рівнів ризику віктимізації визначено три профілактично-корекційні групи підлітків:

- група ризику — підлітки, які мають високий рівень віктимності, а також виховуються у віктимогенних сім'ях;
- зона ризику — це підлітки із середнім рівнем віктимності та/або ті, що мають низький рівень віктимності, однак проживають у сім'ї з високим рівнем ризику віктимізації, що підвищує ймовірність виявлення ними віктимної поведінки;
- група віктимостійкості — це підлітки, котрі, маючи певні статусні особливості (інвалід, напівсирота й ін.), виховуються в сім'ях з високим рівнем комфортності мікроклімату; їм також властиві певні риси (адекватна самооцінка, асертивність, упевненість у собі та ін.), які дозволяють їм відчувати себе самодостатніми особистостями, а не жертвами.

Отже, планування та реалізація експериментальної роботи потребує обов'язкового врахуванням результатів діагностики. Водночас лише достатня розробленість змісту і напрямів соціально-педагогічної профілактики віктимної поведінки підлітків, специфіки та стадій залучення віктимних підлітків до активної роботи забезпечать комплексність і результативність віктимологічної профілактики. Означене й зумовило подальші перспективи дослідження — розробка моделі, програми й педагогічних умов соціально-педагогічної профілактики віктимної поведінки підлітків — учнів загальноосвітніх шкіл та особливостей їх упровадження.

Список літератури

1. Андронникова О. О. Психологические факторы возникновения виктимного поведения подростков : дисс. на соиск. ученой степени канд. психол. наук : спец. 19.00.01. — Новосибирск, 2005. — 213 с.
2. Гамова Е. М. Формирование нравственно-волевой устойчивости подростков к виктимизации в условиях общеобразовательного учреждения : дисс. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теория и методика обучения и воспитания (по областям и уровням образования)» / Е. М. Гамова. — М., 2010. — 272 с.
3. Гаркавец С. О. Віктимологія. Навч. посіб. / С. О. Гаркавец. — Луганськ : СНУ ім. В. Даля, 2006. — 116 с.
4. Криминологія : учебник для вузов / под ред. проф. В. Д. Малкова. — [2-е изд., перераб. и дополн.]. — М. : ЗАО «Юстицинформ», 2006. — 528 с.
5. Туляков В. О. Вчення про жертву злочину: соціальні та правові основи : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право і криминологія; кримінально-виконавче право» / В. О. Туляков. — Одеса, 2001. — 39 с.

6. Хархан Оксана Михайловна. Психологические особенности виктимного поведения подростков : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. — Одесса, 2006. — 249 с.
7. Хозраткулова І. А. Педагогічні засади виявлення та подолання насилища у підлітковому середовищі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / І. А. Хозраткулова. — Харків, 2003. — 19 с.
8. Wallace H. Victimology: legal, psychological, and social perspectives / Harvey Wallace, Ciff Roberson. — [3-rd Edition]. — Boston, 2010. — 384 p.

Надійшла до редколегії 12.12.2012 р.

УДК [378.091.26:004]:81'243

С. Ф. ГЕДЗ, Л. Є. ГУСАК

РОЛЬ КОМП'ЮТЕРНОГО ТЕСТУВАННЯ ПІД ЧАС ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Розглядається роль комп'ютерного тестування під час викладання іноземної мови для студентів вищих навчальних закладів. Характеризуються види тестів, визначаються етапи тестування, підкреслюється необхідність його системного використання в процесі вивчення іноземної мови.

Ключові слова: *тестування, тестові завдання, комп'ютерне тестування, іноземні мови.*

Рассматривается роль компьютерного тестирования в процессе преподавания иностранного языка для студентов высших учебных заведений. Характеризируются виды тестов, определяются этапы тестирования, подчеркивается необходимость его системного использования во время изучения иностранного языка.

Ключевые слова: *тестирование, тестовые задания, компьютерное тестирование, иностранные языки.*

This article is devoted to the study of the role of computer testing in the teaching of a foreign language in the universities. The types of tests are characterized and stages in the testing process are identified. The necessity of implementing it systematically in the process of learning foreign languages is underlined.

Key words: *testing, tasks for testing, computer testing, foreign languages.*

Контроль якості навчання є обов'язковою складовою навчального процесу. Перехід до кредитно-модульної організації викладання навчальних дисциплін у вищих навчальних закладах України визначає тестування як ефективну форму моніторингу й оцінки навчальних досягнень студентів.